

ВИНИКНЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ

Стаття присвячена дослідженню умов виникнення права на звернення до суду за захистом та виявленню моменту права на захист цивільних прав, свобод та інтересів. На підставі аналізу положень Конституції України, Цивільного кодексу України, загальнотеоретичних положень цивільного права визначено умови та момент виникнення права на захист.

Статья посвящена исследованию условий возникновения права на обращение в суд за защитой и выявлению момента права на защиту гражданских прав, свобод и интересов. На основании анализа положений Конституции Украины, Гражданского кодекса Украины, общетеоретических положений гражданского права определены условия и момент возникновения права на защиту.

Research article investigates the conditions of the right to appeal to the court for protection and identification of the moment right to the protection of civil rights, freedoms and interests. Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the provisions of general civil law defines the conditions and time of the right to protection.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Конституція України визнає право кожного захищати свої права і свободи, права і свободи інших людей від посягань, у тому числі від посягань представників влади або посадових осіб [1, 2], що найчастіше відбувається шляхом звернення до суду [3].

Крім того, кожний має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховною Радою України по правах людини.

Кожний має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні судові установи або відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Можливість для звернення до судових інстанцій є не абстрактним правом, а цілком конкретною правовою можливістю. Визначення моменту виникнення права на судовий захист має важливе практичне значення для забезпечення цивільних прав, свобод та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Окремим аспектом

дослідження є проблема матеріальних і процесуальних строків та їх вплив на реалізацію права на судовий захист.

Метою статті є виявлення умов та моменту, коли у суб'єкта цивільних правовідносин виникає право на судовий захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження.

До останнього часу питання виникнення права на судовий захист були предметом дослідження радянських цивілістів, зокрема Яковлева В. Ф., Кожухарт Н. А., Варул П. А. Серед останніх досліджень слід відмітити праці Луця В. В., Погрібного С. О., Ромовської З. В., Шевченко Я. М. та ін. Проте виявлення особливостей умов та моменту, з якого можливо звернення за захистом до суду, в сучасній цивілістичній літературі розкрито недостатньо.

У зв'язку з закріпленням положення про те, що Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, це положення зобов'язує суди при розгляді конкретних справ керуватись, насамперед, нормами Конституції. Так, з урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції України), судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не має права відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише на тій підставі, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

У міжнародних документах під терміном «права людини» варто розуміти права особистості. Правова держава означає не просто формальну законність, але і справедливість, засновану на визнанні і повному прийнятті вищої цінності людської особистості. Саме захисту прав особистості присвячена і ст. 7 Декларації: «Усі люди рівні перед законом і мають право без усякого розрізнення на рівний захист законом. Усі люди мають право на захист від будь-якої дискримінації і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації» [4].

Право на захист можливо розглядати з позиції матеріального та процесуального права, однак представляється, що правильною є точка зору, яка синтезує ці два підходи і означає, що можливості матеріально-правового характеру, які надаються уповноваженій

особі, можуть бути реалізовані шляхом їх здійснення у встановленому законом процесуальному порядку [5]. В. Ф. Яковлев, даючи характеристику методу цивільно-правового регулювання, відмічав його вплив на формування цивільно-процесуального методу регулювання та його змістовні характеристики [6]. М. К. Юков виділяв генетичні функціональні зв'язки між цивільним і цивільним процесуальним правом [7].

Визначення сутності запровадження і розвитку способів захисту прав та свобод людини і громадянина сьогодні можна назвати пріоритетним напрямком правотворчої та правозастосовчої діяльності державних органів. Це обумовлено охоронною функцією права, спрямованою на те, щоб максимально зменшити кількість негативних явищ у сфері суспільних відносин, в першу чергу, між громадянами і державними органами та їх посадовими особами.

Реалізація особою своїх суб'єктивних прав пов'язана із необхідністю узгодження власної поведінки з поведінкою інших учасників цивільних правовідносин і навпаки необхідністю узгодження поведінки інших суб'єктів з метою усунення перешкод в реалізації власних дій. Цивільне законодавство надає особі чисельні засоби та передбачає конкретні форми реалізації цивільних прав та їх захисту.

Основи захисту прав і свобод людини визначені ст. 55 Конституції України. Норми ЦК України встановлюють, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. При цьому кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів держави, органів місцевого самоврядування, посадових осіб. Кожен має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Конституція України встановлює, що після використання всіх національних засобів юридичного захисту, особа має право на звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна. Крім того, будь-яка особа має право не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Ж. Л. Чорна виділяє загальний і спеціальний порядок захисту цивільних прав. Стосовно захисту цивільних прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб автор розуміє під судовим захистом здійснювану в порядку цивільного судочинства і засновану на принципах конституційного, цивільного, цивільного

процесуального і сімейного права, а також моральних принципах діяльності судів, спрямовану на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) цивільних і сімейних прав та інтересів відповідних осіб шляхом застосування передбачених цивільним і сімейним законодавством способів захисту [8].

Захист суб'єктивних цивільних прав, свобод та інтересів, що охороняються законом, здійснюється в передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів і способів захисту. Під формою захисту розуміється комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і інтересів, які охороняються законом [9]. Розрізняють дві основні форми захисту – юрисдикційну і неюрисдикційну [10].

Юрисдикційна форма захисту – це захист цивільних прав державними чи уповноваженими державою органами. Юрисдикційна форма захисту означає можливість захисту цивільних прав у судовому чи адміністративному порядку. Неюрисдикційна форма захисту цивільного права – це захист цивільного права самостійними діями уповноваженої особи без звернення до державних чи інших уповноважених органів. Така форма захисту має місце при самозахисті цивільних прав і при застосуванні уповноваженою особою заходів оперативного впливу [11].

На думку Г. П. Тимченка форми захисту – це за певних умов інструмент реалізації права на захист. При цьому в тих або інших формах захисту розглядаються юридичні справи, що, в свою чергу, припускає певну процедуру (порядок) реалізації зацікавленими особами права на захист і юрисдикційних повноважень органів юрисдикції [12]. Питання форм захисту цивільних прав пов'язане із розумінням співвідношення матеріального та процесуального права, а також із розмежуванням специфічних категорій цивільно-процесуального та цивільного права. Галузі матеріального права безпосередньо регулюють суспільні відносини, встановлюють і охороняють правопорядок, права і обов'язки учасників суспільного життя. Галузі процесуального права встановлюють процесуальну форму судового захисту врегульованих матеріальним правом суспільних відносин [13]. Н. А. Чечина вбачає взаємозалежність процесуального та матеріального права у тому що, процесуальне право є засобом реалізації норм матеріального права в певних конфліктних ситуаціях [14]. На тісний зв'язок матеріального та процесуального права вказують також М. С. Строгович та інші автори [15].

Г. П. Тимченко зазначає, що було б спрощенням представляти залежність і похідний характер процесуальних галузей тільки в плані причин їх появи і функціонального призначення, обмежуючись вказівкою на те, що ці галузі виникають і існують лише постільки, оскільки є відповідні галузі матеріального права, без яких вони стали б безпредметними. Зв'язок матеріальних і процесуальних галузей значно глибше. Процесуальне право повинно забезпечити здійснення будь-якого суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом, витікаючи з даних галузей матеріального права, будь-яких суб'єктів цих галузей. Стосовно цивільного процесуального права це означає, що воно повинно забезпечити захист будь-якого суб'єктивного права або інтересу, що охороняється цивільним законодавством. Суб'єкти цивільного права повинні дістати можливість брати участь в цивільному процесі, щоб захистити свої права та інтереси і вони повинні бути наділені комплексом прав, які давали б можливість здійснити такий захист. Звідси, ті риси процесуального права, які найбільш гарантують встановлення прав і обов'язків сторін, охорону прав зацікавлених осіб в максимальному ступені пристосовані для забезпечення правового примушення і тому виражаються в складній процедурі, детальній і ретельній регламентації здійснення юридичних дій. Процесуальне право закріплює, з одного боку, повноваження судових органів по розгляду юридичних справ, а з іншого, – право зацікавлених осіб на захист своїх прав і інтересів. Таким чином, цивільне процесуальне право в механізмі правового регулювання, сприяючи здійсненню матеріального права, повинно містити в собі систему гарантій захисту прав і інтересів суб'єктів матеріального права, що охороняються законом. А для цього потрібно, щоб процесуальне право враховувало властивості цих матеріальних прав, їх характер і природу. При цьому вплив матеріально-правової природи справ на формування окремих специфічних особливостей судової процедури виявляється порізному. Іноді цей вплив виявляється сильніше і викликає необхідність формування окремих видів судочинства [16].

Саме суд покликаний забезпечити захист соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод громадян. Судова форма захисту займає пріоритетне місце серед форм захисту, існує постійно і носить універсальний характер [17]. Саме суд є тим органом, який гарантує особі дотримання та відновлення її прав у разі їх порушення, невизнання чи оспорювання. Судовий

контроль і судовий нагляд є юридичними гарантіями забезпечення прав і законних інтересів громадян.

Фінальним актом і результатом судової діяльності по вирішенню цивільного спору є рішення суду, яким вирішується спір по суті, захищаються цивільні права та інтереси осіб, які звернулися до судових інстанцій за захистом. Рішення суду є тим кінцевим актом правосуддя, на який направлена діяльність суду і осіб, що беруть участь в справі [18].

Судове рішення завершує провадження по справі в суді першої інстанції. Завершуючи провадження в суді першої інстанції, судове рішення припиняє також і правовідносини суду з третіми особами, прокурором, іншими учасниками цивільного процесу.

Право на захист для кожної особи, яка його потребує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними або законодавчими органами. Тому судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ [19].

Сутність правосуддя у цивільних справах полягає в застосуванні судом у порядку і формах, встановлених цивільним процесуальним правом, норм цивільного, сімейного, трудового та інших галузей матеріального права з метою вирішення правових спорів чи встановлення обставин, що мають юридичне значення [20].

Сучасні погляди на судове рішення синтезують в собі різні теорії та погляди, що раніше висловлювались в літературі. Так, І. В. Андронов вважає, що рішення суду в цивільному процесі являє собою одночасно й акт підтвердження наявності чи відсутності між сторонами спору певних правовідносин, і наказ суду діяти відповідно до встановлених судом прав та обов'язків, і акт застосування норм права, і процесуальний документ встановленої форми, і юридичний факт, який породжує, змінює чи припиняє правовідносини. Всі ці аспекти рішення суду органічно поєднані між собою і взаємообумовлені. Таким чином, можна дійти висновку, що сутність рішення суду являє собою сукупність властивостей та проявів, а всі вони доповнюють один одного та разом відбивають сутність цього багатогранного акта правосуддя [21].

Судовий процес, судочинство необхідно розглядати як форму існування закону, тобто форму здійснення і застосування матеріального права, форму реалізації вимог норм матеріального права чи, інакше кажучи, як форму реалізації матеріальних правовідносин [22].

Відтак, у загальному вигляді право на захист можна визначити як надану уповноваженій особі можливість застосування заходів правоохоронного характеру для відновлення її порушеного права або права, що оспорується; право на захист – це юридично закріплене право особи звернутися з вимогою про відновлення порушеного права або про припинення порушення права. Зміст права на захист, тобто можливості уповноваженого суб'єкта в процесі його здійснення, визначається комплексом норм цивільного матеріального і процесуального права. Захист суб'єктивних цивільних прав в юрисдикційних органах включає елементи матеріально-правового і процесуально-правового характеру. Цивільне законодавство надає особі чисельні засоби та передбачає конкретні форми реалізації цивільних прав та їх захисту. Форми захисту і встановлений законом порядок захисту, не дивлячись на їх тісний зв'язок і взаємообумовленість, є самостійними і незалежними один від одного явищами в тій мірі, в якій форма може бути самостійна по відношенню до свого змісту.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**.

Право на судовий захист є правом, виникнення та реалізація якого гарантується на рівні Конституції України, галузевого законодавства. Судова форма захисту цивільних прав є найефективнішою та найбільш досконалою формою захисту прав, свобод та законних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Право на судовий захист є правовою категорією, що знаходиться в галузі цивільного і цивільного процесуального права. Право на судовий захист не можна тлумачити як право на позов чи право на подачу адміністративного позову (скарги). Реалізація права на судовий захист відбувається в рамках юрисдикційної форми в юрисдикційних органах, зокрема шляхом звернення до суду. В останньому випадку мова йде про судову форму захисту. В судових органах процес захисту цивільних прав, свобод та інтересів втілюється в особливу процесуальну форму, дотримання якої є гарантією здійснення правосуддя і належного захисту цивільних прав, свобод та інтересів, що порушені, оспоруються чи невизнані іншими особами.

Право на судовий захист є комплексним поняттям, яке може бути визначене як гарантоване Конституцією України право на звернення до судових органів у разі порушення прав, законних інтересів чи свобод уповноваженої особи, яке конкретизується в матеріальних галузях права. Процесуальний аспект права на судовий

захист включає встановлення процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів, на ініціацію судового процесу.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням виникнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів, в тому числі пов'язані з особливостями його реалізації, виходять за межі цієї статті і становлять **перспективні напрямки подальших наукових розвідок.**

Література:

1. Конституція України : затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (Із змін., внесеними згідно із Законом України від 1 лютого 2011 № 2952-VI (2952-17) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.; 2011. – № 10. – Ст. 68. – Стаття. 55.
2. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 р. у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи). – Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України» // АТ «Інформтехнологія». – К., 2004.
3. Щодо ціннісно-правових аспектів судової влади та правосуддя: див.: Дудченко В. В. Ціннісно-правові аспекти судової влади та правосуддя // Судовий захист права власності. Матеріали науково-практичної конференції. Одеса, 25 червня 2004 року. – Одеса: Юрид. літ., 2004. – С. 108 – 114.
4. Андрійцьо В. Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – С. 12.
5. Там само.
6. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. – Свердловск, 1972. – С. 151.
7. Юков М. К. Связи норм гражданского и гражданского процессуального права // Вопросы развития и защиты прав граждан. – Калинин: Изд-во Калининского ун-та, 1977. – С. 66.
8. Чорна Ж. Л. Правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб. дис. канд. юрид. наук. – Львів, 2005. – С. 42, 43.
9. Бутнев В. В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: Проблемы осуществления и защиты. Владивосток, 1989. – С. 10.

10. Процедурный или процессуальный порядок защиты гражданского права именуется формой защиты. – Гражданское право. Т. 1. / Под ред. Е. А. Суханова/ В 2-х тт. 2-е изд. – М.: «Бек». – 2000. – С. 411.
11. Там само.
12. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав. дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2002. – С. 52.
13. Вкут М. А. Категории «материального» и «процессуального» в теории гражданского процессуального права // Понятийный аппарат науки советского гражданского права и процесса и терминология законодательных актов. – Тверь: Изд-во Тверского гос. ун-та, 1991. – С. 97.
14. Чечина Н. А. Гражданский кодекс и гражданское процессуальное законодательство // Правоведение. – 1995. – № 4-5. – С. 73.
15. Гражданский процесс : учебник /Отв. ред. Чечина Н. А., Чечот Д. М. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 24.
16. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2002. – С. 58, 59.
17. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – С. 53; Осипов Ю. К. Подведомственность юридических дел. – Свердловск: Ср.-Уральское книжное изд-во, 1973. – С. 93-94; Воложанин В. П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров. – Свердловск: Ср.-Уральское книжное изд-во, 1974. – С. 33 и др.
18. Зейдер Н. Б. Судебные решения по гражданскому делу. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 4.
19. Пункт 1 Постанови Пленуму Верховного суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах – Харків: Одісей, 2000. – С. 49.
20. Кузьменко С. Г. Особливості судового розгляду та вирішення справ за позовами про звільнення майна з-під арешту. – дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2001. – С. 32.
21. Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2008. – С. 12-13.
22. Курс советского гражданского процессуального права. – Т. 1. – М.: Наука, 1981. – С. 463.